

Г. Б. Соколова

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті визначено психологічні особливості розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку (ЗПР). Надано результати виконання завдання констатувального експерименту дітей 6-го року життя із затримкою психічного розвитку та у нормі. Зроблено висновки щодо розвитку пізнавальної активності дітей вищевказаних груп. Узагальнено результати проведеної роботи.

Ключові слова: затримка психічного розвитку, пізнавальна активність, порушення мовлення, лексико-семантична сторона мовлення, старші дошкільники.

Суспільна проблема. У сучасній спеціальній психології найбільш актуальною є проблема складного дефекту, в структурі якого порушення мовлення супроводжуються іншими відхиленнями психічного розвитку. У зв'язку з цим однією із значущих проблем спеціальної психології є проблема порушень мовлення та їх корекції у дітей з інтелектуальною недостатністю, зокрема, у дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР).

Порушення мовленнєвої діяльності можуть мати негативні наслідки, мовні дефекти обмежують комунікативні можливості суб'єкта, спотворюють розвиток особистісних якостей, ускладнюють його соціальну адаптацію (Л. С. Виготський, Л. В. Кашуба, Л. О. Савчук, Є. Ф. Соботович, В. В. Тарасун, М. К. Шеремет та ін.).

Проблема затримки психічного розвитку займає значне місце в сучасній спеціальній психології. Низка досліджень в цій галузі присвячені вивченню її етіології, течії і пошукам методів корекції (Т. П. Вісковатова, Т. О. Власова, Т. Д. Ілляшенко, К. С. Лебединська, В. І. Лубовський, М. С. Певзнер, М. В. Рождественська та ін.).

На проблемі формування окремих психічних функцій у дітей із затримкою психічного розвитку зосередили свої наукові дослідження Н. Ю. Борякова, І. С. Марченко, А. Г. Обухівська, Т. В. Сак, О. С. Слепович, Н. М. Стадненко, В. В. Тарасун, О. П. Хохліна, С. Г. Шевченко та ін.

Вивчення лексико-семантичної сторони мовлення зв'язується із загальною системою знань і уявлень дитини, із закономірностями фіксацій цих знань в мовному кодї, з особливостями сприйняття навколишньої дійсності, можливостями її пам'яті, загальним розвитком пізнавальної активності.

Аналіз літератури показав, що до теперішнього часу існує недостатньо досліджень, що розкривають залежність формування лексико-семантичної сторони мовлення у дітей від немовленнєвих процесів, зокрема від сприйняття; не визначена система спеціальних занять, орієнтована на вдоско-

налення основних компонентів лексичного значення, на розвиток синтагматичних, парадигматичних дериватів відносин у дітей 6-го року життя із затримкою психічного розвитку. Виходячи із зазначених питань та значущості для психологічної практики, був здійснений вибір теми дослідження.

Мета статті: виявити рівень сформованості пізнавальної активності дошкільників із затримкою психічного розвитку (порівняно з їх однолітками у нормі).

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

1. Визначити основні теоретико-методологічні підходи до проблеми дослідження пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку із ЗПР.

2. Укласти комплекс психологічно обґрунтованих методів дослідження пізнавальної активності у дітей із ЗПР.

Об'єкт дослідження — особистість дитини старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Предмет дослідження — психологічні особливості пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Виклад основного матеріалу

На початку роботи з дослідження лексико-семантичної сторони мовлення у дітей із ЗПР нами був виявлений рівень розвитку пізнавальної активності дошкільників даної категорії (порівняно з їх однолітками у нормі).

Відповідно, основними завданнями на констатувальному етапі були:

- виявлення рівнів розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку;
- виявлення вміння дітей ставити питання пізнавального характеру;
- виявлення вміння дітей здійснювати елементарну, доступну для їхнього рівня розвитку, дослідницьку діяльність за допомогою багатобічних пізнавальних дій.

Для діагностики рівня розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку із ЗПР та в нормі нами були взяті такі показники: прояви допитливості, інтересу до нового предмету або явища; емоційне ставлення до процесу пізнання; наявність самостійних, ініціативних пошукових дій; ставлення до результатів своєї діяльності у випадку успіху й неуспіху; звертання із запитаннями пізнавального характеру; вміння висувати припущення. Ці показники не повною мірою характеризують пізнавальну активність дошкільників, але дозволили отримати достатньо чітку первинну інформацію щодо пізнавальної активності при традиційному навчанні у сучасних дошкільних навчальних закладах (ДНЗ).

Завданням констатувального експерименту для дітей 6-го року життя із ЗПР виступало наступне:

- скласти невеличку розповідь про улюблену іграшку, улюблену пору року;

- сказати своїй іграшці три-чотири ласкавих або веселих слова, або звернутися із запитанням;
- назвати будь-які звуки та слова;
- скласти невеличку розповідь з власного досвіду за зразком експериментатора.

Результати виконання означеного завдання подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика рівнів розвитку пізнавальної активності дошкільників шостого року життя із ЗПР

Вік	Загальна кількість дітей	Рівні пізнавальної активності					
		високий		середній		низький	
		кількість дітей	%	кількість дітей	%	кількість дітей	%
6-й рік життя	103	0	0	32	31,1	71	68,9

Як ми бачимо з таблиці 1, кількість дітей, що виявили високий рівень пізнавальної активності в досліджуваній групі старших дошкільників із ЗПР відсутня. Другу групу склали діти, які виявили відносно слабку пізнавальну активність, їх відповіді характеризувалися відсутністю самостійності у мисленні, повторами мовленнєвих висловлювань. Кількість дітей з середнім рівнем пізнавальної активності склала 31,1 %. Третю групу склали діти, які зовсім відмовились виконувати завдання або аргументували свою відмову тим, що не зможуть виконати це завдання. Кількість дітей цієї групи склала 68,9 % — вона виявилася найчисленнішою.

Під час виконання пропонованого завдання в групі виділялися діти, які розповідали про свої іграшки тільки після того, як психолог декілька разів звертався до них, задавав численні додаткові питання. Діти починали розповідь тихо, несміливо, досить часто повторювали вже почуті відповіді попередніх дітей або питання самого психолога. Відповіді складали 2–3 речення.

Під час бесіди виділилися діти, які зовсім не справлялися з поставленим завданням, відмовчувалися або відмовлялися від роботи.

Під час опрацювання другого завдання були діти, які виявили бажання сказати своїм іграшкам добрі, ласкаві слова після того, як прослухали відповіді попередніх дітей, але їх відповіді відрізнялися повторами.

При виконанні третього завдання виділилася група дітей, які виявили бажання назвати звук або слово після того, як почули відповіді своїх друзів. Але діти плутали поняття «звук» і «слово», в більшості діти продемонстрували несміливість, невпевненість або відмовились від виконання цього завдання.

При виконанні четвертого завдання (скласти невеличку розповідь з власного досвіду за зразком експериментатора) було помічено, що воно для дітей найважче.

Найчисленнішою групою були діти, які з завданням не впоралися.

В результаті проведеної попередньої роботи з дошкільниками 6-го року життя із ЗПР ми можемо констатувати, що у них діагностована низька

пізнавальна активність з відсутністю ініціативності, самостійності у мисленні, недостатньої розвинутості монологічного мовлення, уяви, нечіткою диференційованістю поняття «звук», «слово». У дітей даної категорії виявлено бідний словниковий запас, відсутність вміння детально висловити свою думку, ставлення до предмета, явища тощо.

Результати виконання завдання констатувального експерименту дітей 6-го року життя з нормальним розвитком подані в таблиці 2.

Таблиця 2

Характеристика рівнів розвитку пізнавальної активності дошкільників 6-го року життя з нормальним розвитком

Вік	Загальна кількість дітей	Рівні пізнавальної активності					
		високий		середній		низький	
		кількість дітей	%	кількість дітей	%	кількість дітей	%
6-й рік життя	102	16	15.7	47	46.1	39	38.2

Як показує таблиця 2, дітей старшого дошкільного віку з нормальним розвитком можна умовно поділити на три групи: активні діти, діти, що схильні до наслідування і повторів, та пасивні діти.

Першу групу (активні діти) склали найменша кількість дітей — лише 15,7 %. Другу групу склали діти, які проявили відносну пізнавальну активність, їх відповіді не були самостійними, а дублювали відповіді інших дітей (46,1 %). Третю групу склали діти, які зовсім відмовились виконувати завдання або аргументували свою відмову тим, що не зможуть виконати це завдання. Кількість дітей цієї групи склали 38,2 %.

Не дивлячись на те, що у дітей 6-го року життя з нормальним розвитком пізнавальна активність вище, ніж у їхніх однолітків із ЗПР, в них діагностовано недостатню ініціативність, обмежений словниковий запас, недостатнє використання в активному словниковому запасі прикметників, прислівників, дієслів та ін.

Таким чином, узагальнення результатів констатуючого зрізу дозволило нам стверджувати, що пізнавальна активність, яка складає психологічне підґрунтя формування лексико-семантичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку (із ЗПР та в нормі), розвинена в досліджуваній вибірці недостатньо. Кожний з виділених рівнів пізнавальної активності дітей характеризується наступним чином:

Високий рівень пізнавальної активності — пов'язаний з позитивними емоційними переживаннями дітей, які проявляються у активності, захваті, посмішках на обличчях. Під час виконання пропонованих завдань діти вдаються до ініціативних розумових і практичних дій.

Середній рівень пізнавальної активності — пізнавальна активність дітей виникає на початку виконання завдання мимовільно, швидко згасає в ситуаціях, коли потрібно проявити зусилля. Діти цієї групи схильні до наслідування відповідей один одного, недостатньо володіють пізнавальними діями, монологічна мова розвинена слабо.

Низький рівень пізнавальної активності — проявляється пасивність у всіх видах діяльності, емоційна скутість, відсутність емоційного забарвлення мови під час виконання завдання. Діти не задають запитань, працювати починають лише після неодноразових нагадувань психолога.

Висновки

В умовах корінного оновлення спеціальної психології як самостійної науки практика потребує гострої необхідності у визначенні надійних діагностичних показників оцінки пізнавальної активності дітей із затримкою психічного розвитку, обґрунтування адекватних рівню їх можливостей моделей корекційно-психологічної дії, спрямованої на опрацювання ключової ланки пізнавального механізму.

З метою вирішення поставлених дослідницьких задач була використана низка наукових психологічних методів для забезпечення об'єктивності, повноти та ефективності дослідження пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку із ЗПР.

Особливість пізнавальної діяльності дітей із ЗПР полягає у зниженій (в порівнянні з нормою) здібності до прийому і переробки сприйманої інформації, недостатньому розвитку операцій порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення і абстрагування, що обумовлює відхилення в мовному розвитку дітей даної категорії.

У дітей із ЗПР має місце варіативна дефіцитарність пізнавальної активності: від вираженого недорозвинення, характерного для дітей із загальним недорозвиненням мовлення, або із розумовою відсталістю до незначних особливостей в оволодінні провідним компонентом мовленнєвої здібності.

Аналіз психологічних особливостей пізнавальної активності дітей із затримкою психічного розвитку виявив у них недостатній ступінь структурної організації лексико-семантичної системи. Виявлені у дошкільників даного контингенту стійкі порушення лексико-семантичного характеру — обмеженість об'єму словника, труднощі вибору і використання семантичних одиниць, загальна незрілість парадигматичного і синтагматичного апаратів мови — ми пояснюємо недостатнім ступенем сформованості у них когнітивних процесів, неповноцінністю зорового сприйняття, недосконалістю психічних операцій, які ґрунтуються на процесах серіації, аналізу-синтезу, класифікації.

Отримані в констатувальному експерименті дані і сучасні уявлення науки про лексико-семантичну організацію мовного вислову лягли в основу розробленої системи психологічної дії, спрямованої на освоєння семантичного простору мови, лексико-семантичної сторони мовлення у дітей із затримкою психічного розвитку.

Дослідження проблеми порушень пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку не вичерпує всіх питань, пов'язаних з особливостями розвитку когнітивних процесів (зокрема мовлення) у даної категорії дітей і має перспективи подальшого розвитку на різних вікових групах.

Література

1. Вісковатова Т. П. Проблема генезису, діагностики та психолого-педагогічної корекції затримки психічного розвитку у дітей (на прикладі несприятливого впливу природних та антропогенних чинників) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. П. Вісковатова. — К., 1997. — 31 с.
2. Кашуба Л. В. Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів із ЗПР образотворчими засобами : методичні рекомендації для вчителів початкових класів / Л. В. Кашуба. — Вінниця, 2008. — 120 с.
3. Марченко І. С. Формування творчого зв'язного мовлення у дошкільників із затримкою психічного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / І. С. Марченко. — К., 2001. — 20 с.
4. Савчук Л. О. Формування комунікативних умінь у дітей шестирічного віку із затримкою психічного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / Л. О. Савчук. — К., 2006. — 21, [3] с.
5. Сак Т. В. Особливості формування причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.08 «Спеціальна психологія» / Т. В. Сак. — К., 1997. — 20 с.

А. Б. Соколова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Резюме

В статье раскрыты психологические особенности развития познавательной активности детей старшего дошкольного возраста с задержкой психического развития (ЗПР). Предоставлены результаты выполнения задания констатирующего эксперимента детей 6-го года жизни с задержкой психического развития и в норме. Сделаны выводы относительно развития познавательной активности детей выше-названных групп. Обобщены результаты проведенной работы.

Ключевые слова: задержка психического развития, познавательная активность, нарушения речи, лексико-семантическая сторона речи, старшие дошкольники.

A. B. Sokolova

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF COGNITIVE ACTIVITY FOR THE CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE TIME-LAGGED PSYCHICAL DEVELOPMENT

Summary

In the article the psychological features of development of cognitive activity of children of senior preschool age are exposed time-lagged psychical development (ZPR). The results of the job of establishing experiment of children processing are given 6 years of life time-lagged of psychical development and in a norm. Conclusions are done in relation to development of cognitive activity of children of the above-stated groups. Obobschenny conducted job performances.

Key words: delay of psychical development, cognitive activity, allolalias, leksiko-semanticeskaya side of speech, senior under-fives.